

A pelsőcardói bánya tulajdonosi viszonyai

DR. LŐRINCZ ÁRPÁD

Az ólom- és cinkérc bányászata *Pelsőcardón*¹ nagyon gazdag múlttal rendelkezik. A bánya a 14. századtól kezdve egészen a második világháború kitöréséig üzemelt. Ez idő alatt több különböző tulajdonossal rendelkezett, akik kisebb-nagyobb sikerrel működtek. A tulajdonosok között megtalálhatók ismert gömöri nemesi családok, a kincstár, sikeres gömöri vállalkozók, de például külföldi befektetők is.

A bánya első ismert tulajdonosai egy jelentős középkori nemesi család tagjai, a *Pelsőci Bebek*ek voltak, akik valószínűleg az *Ákos* nemzetségből származtak, és a 13. században alapozták meg a vagyonukat, amikor *IV. Béla* király² 1243-ban két testvérnek, *Detrénének* és *Fülöpnek* egy nagyobb birtoktestet adományozott a tatárok (mongolok) ellen vívott háborúban való hősiességükért. A korai magyar és szlovák történetírás a két testvért annak ellenére az *Ákos* nemzetséghez köti, hogy ezt a fennmaradt források kifejezetten nem említik³. A nemzetség története egészen a 11. század második feléig nyúlik vissza, és fontos szerepet játszott a középkori *Magyarországon*.

¹ Ma *Ardovo* (Szlovákia).

² *IV. Béla* (1206. november 29. – 1270. május 3.) *Magyarország* királya 1235-től haláláig. *II. András* magyar király és első felesége, *Merániai Gertrud* második gyermeke. Hagyományosan a legnagyobb magyar uralkodók közé soroljuk. Az ő nevéhez fűződik az ország tatárjárás utáni újjáépítése, innen a „*második honalapító*” jelző. (Forrás: Internet.)

³ TIHANYIOVÁ, M.: *A Pelsőci Bebek*ek. *Egy nemesi család felemelkedése és bukása*. Rozsnyó, 2019. 9. old.

A két testvér számára kiállított királyi adománylevelén név szerint vannak felsorolva a községek, melyek a birtokhoz tartoztak. *Fülöp* később ismeretlen okból eltűnik a tulajdonosok közül. A későbbiek folyamán egyedüli tulajdonosként már csak *Detre* szerepel a fennmaradt iratokban. Őt fia *Benedek*, majd unokái *László*, *István*, *Domonkos*, *János* és *Péter* követik. *Benedeken* kívül *Detre*-nek volt még egy *Detre* nevű fia is, akit azonban csak egyszer, 1281-ben említenek a források.⁴

Amikor *Benedek* fiai 1318-ban felosztották egymás között a birtokot, *Pelsőc*⁵ néhány faluval (többek között *Pelsőcardóval*) *Domonkos* és *Miklós* tulajdonába került. A következő birtok felosztás után 1320-ban *Pelsőcardó* *Domonkos* és az ő leszármazottjaié lett. Az 1320-as felosztás alapján *Domonkos* *Pelsőc*-öt a testvérei pedig *Csetneke*⁶ kapták a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt. Ebben az időben a két felosztás után a család véglegesen két részre szakadt és két különböző család alakult ki. *Domonkos* és a fiai, *István*, valamint *György* megalapították a *Bebek* nemzetséget, *Pelsőc* székhellyel, a négy testvére pedig felvette a *Csetneki* (vagy *Csetneky*) nevet, és *Csetneken* volt a családi fészük. A két híres középkori gömöri családnak tehát közös az eredete.

A *Pelsőci Bebek*ek jelentős szerepet játszottak a középkori *Gömörben* a bányászat terén is. Ők voltak a *pelsőcardói* ólombánya első ismert tulajdonosai is.

A *pelsőcardói* bánya első írásbeli említése éppen az 1320-as vagyonfelosztási okirat. Az irat tulajdonképpen egyenes folytatása az 1318-as felosztásnak.

1318-ban *Detre* unokái – *Benedek* fiai – *Domonkos*, *Miklós*, *László* és *Péter* a szepesi káptalan előtt kijelentik, hogy egymás között felosztották az *Erdeuhát* területén található vagyonukat. Ugyanakkor kijelentik, hogy amennyiben *Csák Máté*⁷ fogságából

⁴ TIHÁNYIOVÁ, M.: *A Pelsőci Bebek*. Egy nemesi család felemelkedése és bukása. Rozsnyó, 2019, 13. old.

⁵ Ma *Plešivec* (Szlovákia).

⁶ Ma *Štítňik* (Szlovákia).

⁷ *Csák nembeli III. Máté* vagy *Trencsényi Máté* (1260 körül – Trencsén, 1321. március 18.) a *Csák nemzetség* legismertebb és legnagyobb ha-

kiszabadul testvérük *János* a vagyon egy ötödét, melyre az öröksegi jog alapján jogosult, neki kiadják. Az egyezség szerint *Pelsőc* és *Pelsőcardó* (*Plusuch et Ordou*) a hozzá tartozó falvakkal együtt *Domonkos* és *Miklós* kizárólagos tulajdonába került.

Az egyezség előre vetítette egy későbbi újra osztást, nemcsak az egyik testvér, *János* hiánya miatt, hanem azért is, mert több érclelőhely felfedezésére számítottak *Pelsőcardón*.

Két évvel később, 1320-ban, *Detre* unokái, most már *Jánossal* kiegészülve ismét megjelentek a szepesi káptalan előtt, hogy pontosítsák a két évvel előbbi egyezségüket. A második felosztás alapján a pelsőci uradalom *Domonkosnak* és utódjainak jutott. Az okirat említi *Pelsőc* várát is, melyet a két év alatt *Domokos* épített. Testvérei *László* és *Miklós* kapták meg a csetneki uradalmat. Ezen kívül *Domonkosé* lett a pelsőcardói ólombánya jövedelme (*urbura*). A bánya fele testvérét *Miklóst* illette.

Itt találkozunk először a pelsőcardói bánya említésével. Az okirat szerint az ércek az összes testvér tulajdonát képezték, mert arra számítottak, hogy az ólom mellett ezüstöt, rezet és aranyat is találnak. A későbben fellelt ércek jövedelme közös tulajdonukat képezte volna. (*quod si excepto metalo in possessione Ardo habito metallum aut fodina argenti, plumbi, cupri aut aur ide novo inveniri contingerit, utilitates proventus eiusdem perciperent in communi*).

Az irat kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy a 14. század elején már ólomércet termeltek *Pelsőcardón*, és a tulajdonosok más ércek előfordulásával is számoltak. Erre azonban a csetneki és a dobsinai uradalommal ellentétben sajnos nem került sor, mert más ércesedést nem sikerült találni a pelsőcardói lelőhelyen.

A következő írásos emlék, amelyben szerepel a pelsőcardói bánya, 1330-ból származik. Az okirat szerint 1330. május 14-én

talmú tagja, a *III. András* magyar király halála utáni trónharcok idején az ország északnyugati részének tartományura. Tartománya a vági területekre, a *Tátrára* és a bizonyos szomszédos morva területekre terjed ki. Birtokközpontja *Trencsénben* volt. Harcolt *János* cseh király és *I. Károly* magyar király ellen is. Csak halála vetett véget teljesen hatalmának. (Forrás: Internet.)

László, *Csetneky Benedek* fia megvádolta *Domonkost* és *Miklóst* a szepesi káptalan előtt, hogy hét évvel azelőtt elfoglalta tőlük a pelsőcardói bányában lévő részüket.

Mindkét irat egyértelműen bizonyítja, hogy a 14. század elején *Pelsőcardón* már folyt ólombányászat, és a bánya tulajdonosai egy jelentős gömöri nemesi család, a *Pelsőci Bebek*ek voltak. A kitermelt érc mennyiségéről nincs semmilyen információnk, de már az, ahogy a *Bebek* család képviselői igyekeztek megoldani a tulajdonosi viszonyokat, s ahogy védték a saját jogait, azt bizonyítja, hogy a termelés jelentős lehetett.

A bánya tulajdonosi viszonyairól az elkövetkező évszázadokban nagyon kevés az adatunk. *Maderspach Lívius*⁸ szerint, aki még nem rendelkezett a középkorra vonatkozó információkkal, a pelsőcardói bányaművelés kezdetét az 1680-as és 1700-as évek tájékára helyezi, amikor a bánya királyi tulajdonban volt. Mikor került kincstári birtokba a pelsőcardói ólombánya? Egyelőre nem tudjuk. Ez az információ ellentétben van azzal az adattal, hogy a bánya tulajdonosai 1766-ban ruházták át birtokjogukat a kincstárra. A bányaüzem akkor egy függőakna és kilenc kutatás működött⁹.

Maderspach szerint 1816-ban és az azt követő években a *Sebők* család tulajdonában volt a bánya, akik termelést is folytattak. A század második felében, az 1850-es és 1860-as évek tájékán a bánya egy társaság tulajdonát képezte. A társaság részvényesei a *Sárkány*, *Gotthard*, *Szontágh* és *Lichard* családok voltak. Ismert nevekről van szó, akik a 19. században jelentős szerepet játszottak a gömöri bányászatban, főleg *Csetnek* és *Dobsina* környékén. Ez

⁸ *Maderspach Lívius* (Ruszkabánya/Ruskberg, 1840. 02. 01. – Rákospalota, 1921. 09. 29.) bányamérnök. Iskoláit *Grazban*, *Karlsruhéban*, majd 1862-től *Selmecbányán*, a *Bányászati Akadémián* végezte. 1871-től különböző vezető beosztásokban dolgozott *Gömörben*. Sokat publikált különböző szakmai folyóiratokban. Legjelentősebb műve a *Magyarország vasércfekehelyei* (Budapest, 1880, Kir. Magyar Természettudományi Társulat).

⁹ ABONYI, A. – KOTRAS, J.: Záverečná správa Ardovo, Pb-Zn. Archív Geologického prieskumu Spisská Nová Ves, 1964, 77. old.

a társaság az ólomércen kívül már rézércet, mégpedig szfaleritet is termelt.

Később, 1870 és 1875 között a bányaművelést a lelőhelyen egy újabb társaság végzett, melynek legjelentősebb részvényese *Szon-tágh Miksa* volt. A társaság igazgatói funkcióját *Márkus János* töltötte be. Rozsnyói és csetneki vállalkozókról volt szó, akik olyan sikeresek voltak, hogy 1875-ben egy jelentős rézérc-szállítmányt küldtek *Belgiumba*. Erről beszámolt a *Bányászati és Kohászati Lapok* is, amely szerint ez volt az első ércszállítmány *Pelsőcardóról Belgiumba*. A cikk szerzője *Maderspach Lívius* volt, aki egy rövid ideig a bányatársaság igazgatói szerepét is betöltötte. Az ő nevéhez fűződik a belgiumi ércszállítás is.

1876 tavaszán poroszok, először *Samuel Reichmann*, majd öt követve többen is meglátogatták a pelsőcardói bányát, ahol a régi, felhagyott hányókat átkutatva jó minőségű cinkércet, mégpedig *smithsonit*¹⁰ találtak. Fokozatosan átvették az irányítást a bánya fölött, és a társaság részvényeseivé váltak. Érdekesség, hogy a *Bányatársulati könyv* alapján a részvényesek között egy hazai, rozsnyói nevet is találunk. *Maderspach Líviusról* van szó, aki aktív szerepet játszott a bánya történetében, már a korábbi években is. Először történt meg, hogy a bánya külföldi befektetők kezébe került, ami egyáltalán nem nyerte el a hazai vállalkozók tetszését. Egyesek éppen *Maderspachot* okolták azért, hogy ez egyáltalán megtörténhetett.

A smithsonit felfedezése után egy újabb porosz befektető jelent meg, amely 1879-ben felvásárolta *Samuel Reichmann*tól és a hozzá csatlakozott részvényesektől a pelsőcardói bányát. Ez e befektető a *Georg von Giesche'sche Erben* (*Georg Giesche örökösei*) cég volt, melynek székhelye *Boroszlóban*¹¹ (*Breslau*) volt.

A korabeli lapok „mérhetetlen fokú galmaj-lázzról” írtak. Egyenesen arról tudósítottak, hogy a gömör-tornai mészkővidék a magyar gálma *Kaliforniája* lesz, utalva a kaliforniai aranylázra. Olyan

¹⁰ A *smithsonit* egy karbonátásvány, a cinkkarbonát trigonális kristályrendszerű ásványa. Régebbi megnevezései *gálma*, *galmaj*.

¹¹ Ma *Wroclaw* (Lengyelország).

eltúlzott állítások jelentek meg, melyek szerint több mint 30 000 új bányatelket foglaltak le a környéken, ami természetesen nagyon erős túlzás volt. Mindenesetre a „gálma-láz” tetőpontján, 1877-ben bejelentett 1000 kutatás is nagyon jelentős mennyiség volt.

Ebben az időben (1880-ban) nagyon éles pengeváltásra került sor a *Rozsnyói Híradóban*¹² a lap egyik tudósítója és *Maderspach Livius* között. Az újságíró, aki a nevét elhallgatva csak I-ként írta alá a cikkét, azért kritizálta élesen a hazai bányásztársadalmat, mert hagyták idegen kézbe kerülni az ardói bányamezőt. Hangot adott azon kritikájának is, hogy a magyar kutatók nem mérték fel idejében az ardói cinkérc, főleg a gálma, vagyis a smithsonit jelentőségét, és a külföldiek kezére juttatták ezt az értékes lelőhelyet. A hazai bányásztársadalom nevében *Maderspach* válaszolt hasonlóan kemény hangú cikkben. Védelmébe vette kutatóinkat, valamint a bányavállalkozókat, nyíltan megkérdőjelezve a hírlapíró kompetenciáját is ebben a témában: „...sajnálattal bár, de őszintén ki kell mondanom, hogy az ily féle, egyes személyeket érintő, a tárgynak valódi fejlődését mellőző, hibás adatokon alapuló „monografia” vagy mint –I mondja historia, egészen helytelen, és legjobb lett volna, ha a szerző e tekintetben „katonának” fel nem csap.” *Maderspach* egyértelműen jó döntésként jellemezte, hogy az ardói bánya tőkeerős porosz bányavállalkozók kezébe került, utalva itt *Samuel Reichmannra*, valamint a *Giesche-örökösökre*. A nyilatkozatháború, ami személyeskedésektől sem volt mentes, továbbra is folytatódott, mindkét fél a saját igazát bizonygatta.

A *Georg von Giesche'sche Erben* társaság (*Georg Giesche örökösei*) volt a bánya tulajdonosa egészen az első világháború kitöréséig. Ez a társaság a 19. század végén és a 20. század elején igen jelentős, bányászattal és kohászattal foglalkozó cég volt *Sziléziában*. A nevét egy régi porosz vállalkozóról, *Georg Gieschéről* kapta. Nagy összegeket fektetett be az üzem kiépítésébe, de mint később kiderült, nem sok sikerrel, és a háború kitörése után a munkálatokat félbeszakították.

¹² A *Rozsnyói Híradó* 1880. 05. 16-i, 1880. 05. 30-i és 1880. 06. 20-i számai.

Georg Giesche 1653-ban született a sziléziai *Breslau* környékén egy császári katona gyermekeként. Eredetileg szövetkereskedéssel foglalkozott, ami igen jól jövedelmezett számára. 1702-től azonban áttért a cinkérc-kereskedésre, amely hamarosan a fő tevékenységévé vált. Nagyobb befektetések után 1704-ben 20 éves időtartamra *I. Lipót császár* kizárólagos joggal ruházta fel a cinkérc termelésére és forgalmazására egész *Sziléziában*. 1712-ben nemesi címet is kapott. Fokozatosan nagy gazdasági sikereket ért el a cinktermelés terén. Az általa alapított társaság több mint kétszáz éven keresztül meghatározó jelentőségű volt ezen a területen. A vállalat nagy hasznot hozott számára, valamint örökösének is, sok ezer alkalmazottnak pedig biztos megélhetést jelentett. Egyértelműen őt nevezhetjük a cinktermelés megalapítójának *Sziléziában*. *Georg Giesche* 1716-ban, 63 évesen hunyt el *Breslauban*. Jelentős személyiség volt, egyike azoknak, akiknek *Szilézia* gazdasági fellendülését köszönheti. Úttörőnek számított a gálmaérc feldolgozásában. Utódai európai színvonalat értek el a cinktermelés terén.

Halála után előbb a felesége, majd fia, *Friedrich Wilhelm* vitte tovább a társaság ügyeit. Mivel ő fiú utód nélkül hunyt el 1754-ben, a céget három leánya örökölte, akik elsősorban a cinkgyártásban jeleskedtek, több bányát és kohót is üzemeltettek.

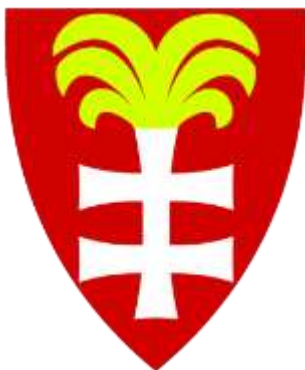
1860-ban megalakult a *Bergwerksgesellschaft Georg von Giesche'sches Erben AG* (*Georg Giesche Örökösei Részvénytársaság*), amely nagy jelentőséggel bírt a cinktermelés terén, és újabb cinkkohókat létesített, főleg szénbányák közelében. Ezen kívül befektetéseket eszközöltek *Galiciában* és *Magyarországon* is (*Pelsőcardó*). Hosszú története folyamán a *Giesche-cég* óriási társasággá növekedett, mely többek között ércbányászattal, színesfémkohászattal, szénbányászattal, porcelániparral, vegyiparral és kén-savgyártással is foglalkozott. Sikeresek és nyereségesek voltak, emellett nem elhanyagolható az sem, hogy sok ezer alkalmazottnak nyújtottak biztos megélhetést¹³.

¹³ LŐRINCZ Á.: *Az elfelejtett bánya*. Rudabánya, 2013, 34-35 old.

A pelsőcardói bánya utolsó tulajdonosa, aki 1936 és 1938 közötti időben tervezte a bányaművelés felújítását, *Jan Baťa*¹⁴ ismert cseh vállalkozó volt. Földtani kutatásokat végeztetett a lelőhelyen, de a bányaművelés újraindítására a második világháború kitörése miatt nem került sor, pedig *Baťa* már a berendezéseket és a gépeket is megrendelte a tervezett bányaműveléshez¹⁵.

A második világháború befejezése után a bányát államosították. 1962-63-ban geológiai feltárást végzett a lelőhelyen a „*Geologický prieskum n. p. Spišská Nová Ves, závod Rožňava*” vállalat, mely azonban már nem talált számottevő ércesedést¹⁶. Emiatt a bányamű a bányaművelés a lelőhelyen végérvényesen megszűnt.

Képek

A Pelsőci Bebek (balra) és a Giesche család címere. (Forrás: Wikipedia)

¹⁴ *Jan Antonín Baťa* (Uherské Hradiště, Csehország, 1898. 03. 07. – São Paulo, Brazília, 1965. 08. 23.) ismert cseh származású vállalkozó, a világhíru *Baťa* cég elnöke.

¹⁵ PÁCAL, Z.: Stručný nástin historie dolování na zinkově a oloveně rudy u Arдова. = *Geologické práce*, Zprávy 7. Bratislava, 1956, 131-135. old.

¹⁶ ABONYI, A. – KOTRAS, J.: Závěrečná správa Arдова, Pb-Zn. Archiv Geologického prieskumu Spišská Nová Ves, 1964.

Okirat 1320-ból. (Forrás: Magyar Országos Levéltár, Budapest, OL DL 1986)

Oklevél 1330-ból. (Forrás: Magyar Országos Levéltár, Budapest, OL DL 2610)

A Georg von Giesche'sche Erben részvénytársaság részvénye. (Forrás: Wikipedia)

*Maderspach Lívius (jobbra) családi fényképen.
(Forrás: geni.com)*